

обрядів” [Звернення Синоду Єпископів УГКЦ до українського народу 27 лютого 1994 року // Нова зоря. - 1994. - № 6 (134). - С. 3.]

Таким чином, націокультурний вибір українців-греко-католиків, як і всього українського народу, чекає свого послідовного завершення. Греко-католики, свідомо або несвідомо, лише пережили більший відрізок шляху до релігійного, духовного, культурного самовизначення української нації в оточуючому світі.

*Н.Верещагіна** (м. Київ)

СЛАВЕТНА КИЇВСЬКА СВЯТИНЯ – ЧУДОТВОРНА ІКОНА МИКОЛИ МОКРОГО ТА ЇЇ МІСЦЕ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Славетний софійський образ Миколи Мокрого, нині зовсім забутий, був найдавнішою національною святинею і однією з перших відомих нам чудотворних ікон Київської Русі. Назва ікони пов'язана із “Чудом про немовля в Києві”, що датується дослідниками не пізніше 1090 р. Легенда розповідає про подружжя, що відправилося на паломництво до мощей Бориса і Гліба у Вишгород. Поверталися вони до Києва Дніпром у човні. В дорозі стомлена жінка задрімала і упустила у воду немовля, яке відразу потонуло. Батьки дитини у відчай звернулися до св. Миколая “велику віру до нього маючи”, з проханням про допомогу. І справді, наступного ранку дитина буда знайдена неушкодженою на зачинених зовні полатях Софії Київської: “... дитя лежаче мокро перед образом св. Николая” [Леонид, архимандрит. Житие и чудеса св. Николая Мирликийского и похвала ему. Исследование двух памятников древней русской письменности XI века. - СПб, 1881. - С. 90.] Ікона святителя, під якою була знайдена чудесно врятована св. Миколаєм дитина в мокрих пелюшках, отримала назву Миколи Мокрого. Впродовж століть знаходилася вона на хорах Софійського собору в іконостасі Миколаївського вівтаря, праворуч від царських врат, займаючи місце храмового образу.

Під час відходу німецьких окупантів з Києва (восени 1943 р.) реліквія була втрачена. Протягом останніх 50-ти років її місцезнаходження невідоме а відтак вона й випала з поля зору науки. Останнє повідомлення про ікону зустрічаємо у О.Повстенка, який під час

* Н.Верещагіна – науковий співробітник Національного заповідника “Софія Київська”

окупації Києва 1941-1943 р.р. виконував обов'язки директора Софійського музею, залишив місто разом з німцями і емігрував до США. Він лаконічно сповіщає, що “з ікон давнього місцевого письма ... зберігалась до 1943 р. ікона св. Миколи Мокрого, яка датується не пізніше XIV ст.” і яка “знаходилась у невеличкому дубовому різьбленому кіоті на стіні Миколаївської нави” [Повстенко О. Катедра св. Софії у Києві. – Вид. Україн. вільної АН у США, 1954. - С. 212.]. На нашу думку, ікона може знаходитися в якійсь приватній колекції у США.

Незважаючи на видатне історико-культурне значення пам'ятки, що мала статус національної святині, в радянські часи публікацій самої ікони, як і досліджень їй присвячених, не було. Та й у дореволюційній літературі зустрічаємо досить скупі відомості про неї.

Нами знайдені два дореволюційних видання, де опубліковані знімки ікони, що є вкрай важливим для вивчення пам'ятки. Відомо, що дошка ікони масивного дерева мала великі розміри: 1 аршин 8,3/4 вершка x 1 аршин 3 вершка (110,06 см x 84,47см). Святитель був зображений у фелоні зеленого кольору із золотими тонкими кантами [Лебединцев П. Описание Киево-Софийского кафедрального собора. - К., 1882. - С. 19.].

За іконографічним типом це — поясне фронтальне зображення святителя з відкритою головою без митри і панатії. Правою рукою він благословляє предстоячого, в лівій його руці — Євангеліє, яке св. Миколай підтримує кінцем омофора. Обабіч голови святого напис “о агіос — отец Николае”, під яким зображені Спас і Богоматір, що вручають святителю Євангеліє і омофор. Це ілюструє церковний переказ про участь св. Миколая в першому Вселенському соборі 325 р.: вручення єпископських інсигній йому Христом і Богоматір'ю.

Думки спеціалістів відносно датування пам'ятки розділилися. Перший дослідник ікони, професор А.Прахов вважав, що пам'ятка має візантійське походження і сучасна хрещенню Русі. Датування Прахова підтримували й інші київські дослідники минулого, вважаючи, що софійська ікона св. Миколая є найдавнішою з ікон цього імені в Росії. У 1882 р. А.Праховим була виконана реставрація ікони, судячи з усього, не зовсім вдала. Зокрема, порівнюючи знімки пам'ятки до реставрації і після, очевидним є неадекватне відтворення окремих іконографічних елементів. Взагалі, на наше переконання, змінилося саме сприйняття образу, його енергетика. Не випадково, Н. Кондаков, який бачив ікону після реставрації і відносив її до XV ст., вважав, що вона потребує розчищення.

У двадцяті роки ікона ще раз була реставрована фахівцями реставраційних майстерень Всеукраїнського Музейного містечка і знову розміщена в Софійському соборі (на той час він був діючим храмом).

З цього приводу відомий український вчений М.Макаренко писав: "...в дуже зле освітленому місці стоїть ікона Миколи, чудовий мистецький твір, найвидатніший з зразків т. зв. станкового малярства, який маємо в соборі. Після монументальних мозаїк і розписів XI та XII віків ця ікона стає на перше місце як часом свого походження, так і художнім своїм виконанням.... Належить вона не пізніше як XIV століттю, а можливо і ранішній добі" [Ернст Ф. Київ. Провідник. - К., 1930. - С. 308-309.].

П.Жолтовський, на відміну від М.Макаренка, датував ікону XVI ст. При цьому він описує ікону так: "...Микола Мокрий має дещо асиметричну побудову обличчя. Колорит глибокий, насичений, досить м'який, з переважанням блакитного кольору фелоні, нанесеного тонким лєсируванням. Піднесена урочистість образу поєднана з глибокою і теплою людяністю" [Жолтовський П. Український живопис XVII-XVIII ст. - К., 1978. - С. 24.]. Привертає увагу той факт, що П.Лебединцев вказував на зелений колір фелоні, а П.Жолтовський — на блакитний. Мабуть ці розбіжності виникли внаслідок реставрації пам'ятки.

В цілому, після повторної реставрації спеціалісти відзначали: "Стиль і техніка малювання...не підтвердили традиційних датувань і наблизили дату виготовлення цих образів (йдеться також про ікону Ігорівської Божої Матері — Н.В.) значно ближче до нас. Але ж обидві пам'ятки своєю артистичною досконалістю дають чудовий матеріал для вивчення форм, художніх засобів та культурного обличчя Києва протягом останніх 500 років його історії" [Курінний П. Три роки праці реставраційної майстерні лаврського музею культів та побуту...// Український музей. - Зб. 1. - К., 1927. - С. 165.].

Отже, відзначені фахівцями "стиль і техніка" виконання, а також слов'янський надпис обабіч лика святителя, свідчать про більш пізнє походження (або поновлення) пам'ятки. Можна погодитися з думкою П.Жолтовського про те, що останній твір підмінив собою давній оригінал, але зберіг у собі низку його іконографічних і художніх особливостей.

Гадаємо, що "давній оригінал" мав візантійську генеалогію, адже зайняв своє місце в іконостасі Миколаївського вівтаря, певно вже на час його освячення (перша чверть XI ст.), коли основні роботи з оформлення інтер'єру собору мали бути вже закінченими.

Ймовірно, що ікона святителя прибула до Києва серед перших християнських реліквій. Вона могла входити як до складу посагу принцеси Анни, дружини Володимира, так і до складу корсунських трофеїв. За повідедленням літопису "Володимир ... узяв ... начиння церковне й ікони на благословення собі".

Наприкінці минулого століття одна з київських газет повідомляла, що образ Миколи Мокрого є копією мозаїчного зображення святителя, який колись знаходився над гробницею св. Миколая в Мірах Лікійських, і який баряни не змогли узяти із собою, адже він був вмурований в стіні. На жаль, джерело цієї звістки нам невідоме, але вказаний факт міг мати місце, адже із сказання про перенесення мощей святителя дізнаємося, що баряни дійсно намагалися забрати в Мірлікійському храмі “...ще одну давню чудотворну ікону святителя, але це їм не вдалося...”. Квапливо відпливаючи від пристані, вони заспокоювали мирян тим, що у них залишився гроб святителя і “ікона його, від якої багато відомо зцілень” [Вознесенский А., Гусев Ф. Житие и чудеса св. Николая Чудотворца Архиепископа Мирликийского и слава их в России. – СПб., 1899. - С. 88.].

Судячи з фотознімків, зображення св. Миколи на київській іконі мало ряд ознак, які об’єднують його з мозаїчними зображеннями святителя в Софії Київській, розписаній грецькими майстрами, що підтверджує візантійське походження цього образу. А. Вознесенський, який мав змогу ознайомитися з іконою ще до першої реставрації, відзначаючи ознаки її найдавнішого походження, констатував, що створення пам’ятки, вірогідно, є справою майстерного візантійського пензля часів досконалості візантійської іконографії.

Зображення Христа і Богоматері обабіч лика Чудотворця, яке стало традиційним і для інших іконографічних типів св. Миколи, слушно визначено В. Антоною, як “давня київська традиція” [Антонова В.И. Московская икона начала XIV в. из Киева и “Повесть о Николе Зарайском” // ТОДРЛ. - Т. XIII. - М., 1957. - С. 381.]. Так, на думку дослідниці, аналогічні зображення були вже на первісній Зарайській іконі св. Миколи 1225 р., судячи з її зовнішнього вигляду у запису XVI ст.

Вперше в руській іконографії даний сюжет зустрічається на іконі Миколи з Липни (О.Петров, 1294 р. Новгородський музей, інв. 5769), прототипом якої стала київська святиня, про що свідчить легенда про віднайдення образу св. Миколая в 1108-1113 р.р. у Новгороді. В.Антонова навіть помилково вважала цей образ найдавнішою копією ікони Миколи Мокрого, мабуть через відсутність публікацій останньої за радянських часів.

Відомий мистецтвознавець В.Лазарев, аналізуючи іконографію Миколи Липного, хибно прийняв зображення фігур Христа і Богоматері за самостійну ідею автора, котрий “підпорядковуючи Миколі Христа і Марію, явно порушує церковну ієрархію” [Лазарев В.Н. Новгородская иконопись. - М., 1981. - С. 16.].

У зв'язку з цим слід зазначити, що вказаний сюжет інвеститури, тобто Божественного вручення світської або духовної влади зображуваній особі, на іконах святителя, маючи в руській іконографії суто київське походження, бере одначе свої витoki у візантійській традиції і зустрічається на іконах візантійського кола вже в XI ст. Це дозволяє, в свою чергу, припустити більш ранню художню традицію сюжету, що розглядається.

Софійським славетним образом особливо опікувалися київські митрополити. Так, Гедеон Четвертинський (кінець XVII ст.) заповів на оздоблення ікони португал в сто червоних, по шість золотих в кожному. У 1761 р. на замовлення Арсенія Могилянського для образу були зроблені нові шати — вишукана срібна риза. У 1840 році завдяки піклуванню московського купецтва на ікону Миколи Мокрого був офіруваний новий срібний визолочений оклад. При цьому попередню ризу перенесли на найдавнішу копію чудотворної ікони, що знаходилася в теплій Софії.

Саме ж київське чудо було чи не найпопулярнішим на Русі з чудес св.Миколая. Поширеність його в народі відбилась у численних фольклорних переказах і віршах. Данину цій традиції віддав й Іван Франко, склавши вірша “Чудо з утопленим хлопцем”.

Цікаво, що в Софійському соборі на хорах поруч з іконостасом, де знаходилась ікона Миколи Мокрого, в минулому столітті було змальовано саме чудо врятування немовляти.

В монастирських вратах під Софійською дзвіницею також було стародавнє зображення київського чуда на полотні, писане олією, а під ним — українські вірші, присвячені цій події.

Архівні джерела повідомляють, що в церкві св. Миколая Більничного монастиря Києво-Печерської Лаври також знаходився чудотворний образ святителя, який був копією XVIII ст. софійської ікони Миколи Мокрого. Він розміщувався в окремому кіюті праворуч від іконостасу і був оздоблений визолоченою срібною ризою вагою в 1 фунт. На п'єдесталі кіюта олійною фарбою було написано чудо, яке сталося перед цим образом в Києво-Софійському соборі.

На нашу думку пізні ремінісценції київського культу Миколи Мокрого зберігаються в уявленнях українських моряків-чорноморців, які поділяють образ св. Миколая на Миколу Морського і Миколу Мокрого. Морський Микола, згідно з уявою, керує кораблями й сушею, а Микола Мокрий — водами.

Впродовж століть київська чудотворна ікона відігравала значну роль у загальноноруському житті. Харизматична функція святині втілилась у фольклорі, іконописі, храмубудівництві.

Відомі, принаймні, два храми — у Києві і Москві, назви яких пов'язані з чудом Миколи Мокрого.

В Києві, на Подолі, навпроти того місця Дніпра, де колись потонула дитина і де вона була чудесно врятована св. Миколаєм, вже в давні часи з'явилася дерев'яна церква на честь святителя. Сьогодні на її місці стоїть кам'яний храм XVIII ст., що має назву Миколи Набережного.

В Москві з XV ст. існувала кам'яна церква Миколи Мокрого, збудована, мабуть, за традицією на місці більш давньої, однойменної (сьогодні на тому місці готель “Росія”). Ми маємо всі підстави вважати, що московська церква одержала свою назву в зв'язку з київською святинею. У самій же московській церкві Миколи Мокрого мав знаходитися відповідний храмовий образ — вірогідно список знаменитої київської ікони, привезений сюди переселенцями.

Зв'язок із київським чудом виявляє і особливо шанована в Москві чудотворна ікона Миколи із житієм (остання чверть XIV ст., Третьяковська галерея), відома під назвою Миколи Угрешського. Згідно переказу, вона чудесним чином явилася князю Димитрію (Донському) під час походу на Мамаю в 1380 р.

Взагалі, у східнослов'янському живописі це чудо було одним з найулюбленіших сюжетів. З давньоруських часів клейма з київським чудом входять до складу житійних ікон св. Миколая. Найдавнішою серед існуючих ікон, до складу житійних клейм якої входить київське чудо, за нашими спостереженнями є ікона Миколи Зарайського, датована першим десятиріччям XIV ст. Другою за давниною можемо вважати ікону Миколи Угрешського. З середини XVI ст. цикл київських чудес увійшов до енциклопедичного житійного зводу — Макаріївських Четьї-Міней. Тоді ж, у другій половині XVI ст., майстрами Івана Грозного створюється знамените Лицеве житіє св. Миколая проілюстроване більш ніж 400 мініатюрами, серед яких близько двох десятків відтворюють тему київських чудес.

Ці твори стали літературними й іконографічними джерелами низки житійних ікон св. Миколая з розгорнутою київською сюжетикою.

Стосовно українського іконопису, то нам відомі тільки три ікони з київським чудом, дві з яких зберігаються в Київському Національному художньому музеї. Це житійна ікона св. Миколая XVIII ст. (походить з Сумщини) та ікона XIX ст. (походження невідоме), яка зображує сцену знайдення дитини батьками в Софійському соборі. Третя ікона є останньою відомою нам авторською роботою на тему софійської чудотворної ікони. Це твір народного художника України І.Іжакевича (1864—1962), який був виконаний ним у повоєнні роки для Макаріївської церкви м. Києва, де він знаходиться й нині.

З іконографією Миколи Мокрого тісно пов'язані чудотворні ікони святителя, які особливо шанувалися на Русі ще в домонгольський період. Взагалі в працях істориків церкви перелічено близько двох десятків чудотворних ікон домонгольської доби, серед яких п'ять - образи св. Миколая, чотири з яких мають київське походження. Величезне поширення і популярність ікон святителя на східнослов'янських теренах дає підставу дослідникам стверджувати, що саме в іконі Миколая бачиться квінтесенція ікони як такої, тобто уособлення самої сутності ікони.

Іконологічний аналіз цих образів доводить, що вони є списками Софійської чудотворної ікони, виконаними в рамках іконографічного ізводу Миколи Мокрого (поясне фронтальне зображення святителя без митри і панагії, у ризах і омофорі, з Євангелієм у лівій руці і благословляючою десницею).

Більш того, саме ці іконографічні ознаки притаманні численним іконам святителя, поширеним у всьому східнослов'янському регіоні.

Таким чином, протягом століть софійська ікона Миколи Мокрого правила за взірць іконописцям. Її іконографія концептуально визначила основні традиції в зображенні св. Миколая в руському іконописі. Не випадково професор Київської духовної академії М. Петров на початку нашого століття мав всі підстави констатувати, що образ Миколи Мокрого є найбільш звичайним, поширеним, типовим образом св. Миколая, який відтворився у величезній кількості пізніших списків. Вірогідно, що саме цей факт обумовив думку деяких дослідників щодо того, що до Батія на Русі був один образ Миколи — Микола Мокрий, зображеного у зеленій ризи.

*В.Сергійко** (м. Київ)

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ВЧЕННЯ КАТОЛИЦИЗМУ

Релігійно-моральні ідеї являються основою тих соціальних, політичних та економічних відносин, з апологією яких виступає католицизм.

Етизація соціальних ідей, на думку католицьких теоретиків, дозволяє краще здійснювати “присутність” церкви в усіх суспільних системах. Іоанн Павло II формулює це завдання таким чином:

* В.Сергійко - аспірантка Київського інституту туризму, економіки і права